

Notes per un estudi de les cavitats de Penyagolosa*

01. Cueva Agujereada (Vilaformosa)

Cavitat situada en les cingleres que voregen l'Avenar, sobre el naixement del riu Carbo. Queda a l'esquerra d'una senda de Maluendes al Carbo.

És un gran abric orientat a l'oest amb un pont de pedra, per la part de la senda, que origina el topònim. Té 11 metres de llarg i 6,50 com a màxim des del fons a la vora del cobriment de la visera.

02. Forat de l'Aigua (Vistabella)

En la vorera esquerra del barranc de l'Avellanar. És fàcilment localitzable per un regall pedregós que va de la boca al barranc.

Té una entrada menuda, orientada al nord. La cavitat penetra aproximadament al sud, formada per una sola galeria d'uns 200 metres, amb dues gateres en els primers 50 metres de recorregut, eixamplades en els treballs de desobstrucció del grup d'espéleo del CEC els anys 1960 i 1961, i un laminador petit, més interior. En la mitja part de dins hi ha un tram inundat i fangós d'uns 55 metres.

El regall des de la boca al barranc és el testimoni d'una vella activitat emissora, però que ara pot considerar-se nul·la pels obstacles que les aigües troben en el seu recorregut, com són les masses estalagmíiques de la segona gatera. En les exploracions dels anys 1961 i 1962 notem variacions en el nivell de les aigües de la zona interior, però poc importants. Hi ha punts amb senyals parietals d'entollament.

Excepte en el tram proper a l'entrada, pedregós, i algunes zones de sòl estalagmíic, la resta el té ocupat per argiles.

03. Avenc (Vistabella)

A uns 100 metres a la dreta de la senda que va de la Cambreta a la Pegunta, en la lloma del Conill.

És una fractura d'uns 27 metres de llarga, que trenca transversalment la lloma. Té la profunditat major a l'extrem oriental, que ara no sobrepassa els 10 metres.

---

* Publicat sense firma a *Penyagolosa. Excursions a peu*, 1994.

04. Avenc (Vistabella)

En l'indret conegut pel Renyó, en les vessants de Penyagolosa. S'obre en una depressió del terreny, visible des de la pista que entra a la Cambreta.

Només és una vertical d'uns 10 metres.

05. Avenc (Xodos)

En uns roquers que dominen la senda que puja cap a les Pomeres. La cavitat és visible en l'extrem oriental del rocam, a la dreta d'unes balmes rogenques.

És una gran fractura, que penetra al nord, amb blocs empotrats entre les parets i espais en les zones amunteres.

06. Cova del Barranc (Vistabella)

Contra la vorera dreta del barranc de l'Avellanar.

La cavitat té les parets de pedra seca d'una vella tanca ramadera, mallada o sester.

07. Avenc del camí d'Amargura (Xodos)

Cavitat oberta al peu del cingle que voreja el camí d'Amargura i propera al barranc que baixa de Sanahuja. De la mateixa boca naix una carrasca, que la cobreix.

L'avenc el formen dos pous bessons, un d'ells obert a l'exterior i l'altre que comunica amb el primer per la part superior. El de fora té uns 11 metres, mentre l'interior en té 12 i és de secció més reduïda.

La cavitat té totes les característiques de les *mauccianes*; formada en un sistema de fractures, sense comunicació directa amb l'exterior, posteriorment escapçada i oberta per l'erosió i la disgregació superficials o el derrocament de les cingleres, pous originats separadament, etc.

En el primer pou es van fer esclatar bombes de mà després de la passada guerra.

08. Coves del Carbo (Vilaformosa)

En l'estret on naix el riu, contra la confluència dels barrancs de l'Acebar i de los Zapos, contra la vorera esquerra del curs hídric que des d'ací ja es coneix per riu Carbo.

Té una boca de 12 metres d'ample, amb quatre entrades, orientada al nord-oest. És una cavitat de sostres baixos i desplegament adaptat al pla d'estratificació, amb una zona de galeries més avalleres, reduïdes i negades, i una galeria ascendent amb un pas laminar, després del qual es bifurca i segueix amunt fins a una saleta propera ja a la cingla exterior, mentre en queda una descendent a l'esquerra, que després d'una gatera finalitza en una saleta d'uns 4 per 3 metres. El desplegament total de les galeries és d'uns 150 metres.

Avenc del camí d'Amargura

Cavitat fortament erosionada sobre l'estrat inclinat, amb formes erosives per totes parts excepte les amunteres, prop ja del tall rocós, on abunden les formacions, i també en la galeria descendent interior.

Antiga surgència del Carbo, és possible que en l'actualitat arribe a activar-se en *trop-plein*, i en alguna de les visites hem vist que les aigües de les galeries inferiors arribaven molt prop de l'entrada. En el sòl de la part inferior de la boca hi ha formes erosives, testimoni de la vella activitat emissora. L'actual surgència són uns forats en el punt de contacte del mateix estrat on s'obren les boques i el llit del barranc, i una fractura lleugerament més amuntera. En temps de seca pot quedar inactiva.

Més avall de la surgència, en l'eixamplament de la barrancada, hi ha grans masses de precipitat calcari sobre vegetació.

En l'exploració d'agost de 1961, en la galeria descendent interior, a uns 60 metres de l'entrada, vam trobar despulles humanes escampades per tot arreu. En visites pos-

teriors, amb més informació, vam intentar refer el que hi havia passat i vam arribar a la conclusió que era una persona que és va perdre en temps passats, però sense arribar a fixar la cronologia.

09. Agujeracho del Colladar (Vilaformosa)

En la part septentrional del penya-segat que envolta la punta rocosa del Castellar. Té la boca d'accés orientada al nord, d'un ample d'uns 4,50 metres, i està formada per una galeria que penetra, cap al sud, uns 17 metres. Després trenca a l'esquerra i segueix en gatera. Per la dreta té un avenc en fractura, molt estret. El recorregut total és d'uns 25 metres. Té formes erosives sobre el pla d'estratificació.

A uns 7 metres de la boca està paredada, amb pedres irregulars i morter fluix, de quan els maquis.

10. Cova Comelles (El Port)

En terres del mas de Navarro, però propera a la ratlla encara.

La boca s'obre en un gran abric, amb una tanca ramadera. Penetra en galeria descendent de sostre baix; augmenten després les dimensions i cau en avenc ample, d'un desnivell total proper als 15 metres. Segueix en galerieta de dimensions reduïdes. Té bones formacions, sobretot en les proximitats de l'avenc. El recorregut total supera els 50 metres.

Fou amagatall de roders en les guerres carlines.

11. La Cova (Vistabella)

En el pany rocós que domina la senda que des del mas de la Torre Climent va cap a la ratlla de Terol. Són un conjunt de balmes i abrics.

Cavitats paredades amb tanques ramaderes, usades fins fa poc.

12. Font de la Cova (Xodos)

Cavitat en l'extrem septentrional d'un cingle que domina la vessant esquerra del Tornero i propera al mas del Torretero.

Es un abric amb la boca orientada a l'est, d'un ample d'uns 8 metres i un cobriment de la roca d'uns 10 metres. Al fons té un pouet de pedra seca on es recull l'aigua que aporta la inclinació favorable dels estrats. També hi ha pedrissos, un gamelló o abeurador, una bassa de 4 per 2 metres, i uns llavadors. Tot era utilitzat, abans, en temps de poblament normal, pels veïns dels propers masos de Montoliu, el Collado i el Torretero.

Les properes cavitats que hi ha en la cinglera s'han utilitzat en ramaderia com a sesters, per reunir en un mateix punt refugi i lloc d'aiguada, a més de ser pati la font de la Cova.

13. La Covarxa (Vistabella)

Contra el mateix camí que va a Maluendes i al mas de los Juanes, després de passar la lloma Plana.

Es una cavitat petita, amb tres boques, oberta sobre fractures que és tallen, més o menys, en creu. Abans una gran roca i unes matisses amagaven l'entrada, però fou destruïda en la construcció de la pista i ara és perfectament visible. Té un recorregut d'uns 16 metres.

Hi ha formes erosives sobre fractura i pla d'estratificació en la galerieta que penetra aproximadament cap a l'est.

14. Els Crebadals (Vilaformosa-Vistabella)

Muntanya al sud-oest del mas de la Torre Climent o Mosquit, en la ratlla i sobre Maluendes.

És un indret molt fracturat, amb esgalls de roca i diaclases en avenc.

15. Cova Empoma (Xodos)

Sobre la senda de la Solana, camí del mas de les Pomeres, on panys i blocs enormes formen gran quantitat d'abrics i balmes.

La cova Empoma pròpiament dita, en l'extrem occidental del pany rocós, és una balma de visera alta i poc ixent, orientada al sud. Té sobre uns 35 metres de llarga.

En l'extrem oriental de la balma hi ha despulles de condicionament de pedra seca, possiblement d'una mallada. Hi ha dades documentals del segle XVIII que ho confirmen: «... pas que puge pel Adcevello a la dita cova empoma...».

16. Cova de les Ermites (Xodos)

Situada en la mateixa barrancada que ve de les Mallades, un poc més amunt de la font de les Ermites.

És una gran balma amb la boca orientada al sud. Té un llarg de 42 metres i un ample màxim, des del fons al cobriment de la visera, d'11 metres. Aquesta està a uns 15 metres d'alta en la part més elevada.

És possible que s'haja utilitzat en ramaderia, però les despulles de condicionament que té són per a mantenir el sòl de la cavitat i no per a tancar-la.

17. Cova de l'Escala (Xodos)

Es al cingle més avaller de la roca de l'Escala, a uns 7 metres del peu, en la solana de Marinet. L'accés directe és fàcil i també s'arriba per la cingla, des de la propera cova del mas de Barranc.

Coves del Carbo

Entrada molt visible, alta i orientada al sud. La cavitat és una galerieta i una cambreta interior, a la qual s'arriba per una gatera lateral, ascendent. La boca té uns 6 metres d'alta per 1,50 a 2 metres d'ampla. La cambreta té 4 per 3,20 metres. El desplegament total de la cavitat és d'uns 20 metres.

La cova fou refugi de les gents del proper mas de Barranc en la passada guerra 1936-39.

18. Forat del Falcó (Xodos)

S'obre sobre la vessant esquerra del barranc de les Fonts, en el cingle que talla la serradeta de Gargant.

Té una gran boca triangular, allargada, aproximadament orientada al sud. D'un vestibul prou espaiós es passa per una gatera molt estreta a un avenc interior de 4,50 metres de caiguda. Segueix la galeria erosionada sobre fractures i alta de sostre, però poc ampla. El recorregut total supera el centenar de metres.

Segurament és una antiga surgència, amb la boca triangular d'una eixida d'aigües en escolament lliure i l'única galeria fortament erosionada.

La cavitat fou paredada amb pedra seca en la lluita contra els *maquis* i la vam obrir en agost de 1964. Del forat es conta que és tan fondo que per ell se senten les campanes de Vistabella.

19. Cova Foradà (Vistabella)

Cavitat amuntera en la vessant dreta del barranc de l'Avellanar, prop ja del mas de Mor.

Vestíbul ample, amb dues boques d'accés, una gran i planera i l'altra en un racó de sostre, més petita. Per una gatera s'accedeix a una sala allargada, des d'on hi ha continuacions per gateres molt estretes i llargues. El vestíbul té 8 metres de llarg per 5 d'ample i la sala interior en té 14 per 10. El recorregut total és d'uns 30 metres.

Tenia bones formacions, intactes per no ser coneguda la part interior, desobstruïda per gent del CEC. en 16 d'agost de 1957. Molts anys després fou destrossada per un grup que acampava en el barranc de l'Avellanar.

Té una bona tanca ramadera, ben conservada.

20. El Forat (Vistabella)

Cavitat oberta en la part amuntera dels tallats septentrionals de la roca de l'Estret, que domina el camí de Lluçena a Penyagolosa.

És una sola galeria formada sobre una fractura, amb la boca orientada al nord-est. Penetra una vintena de metres i finalitza en uns estretaments obstruïts per pedra i terra.

21. Crebà de Fraga (Xodos)

En la zona de Fraga, més avall de la roca de l'Estret i el camí de Lluçena.

Es un terreny caòtic, molt fracturat, amb alguns avencs de fractura que poden ser interessants.

L'indret té interès com a forma d'absorció.

22. Cova del mas de Barranc (Xodos)

Oberta en la part avallera dels graons gegants de la roca de l'Escala. La boca, orientada a migdia, és molt visible i s'obre en l'extrem oriental d'una cingla poc notable, en l'extrem oposat d'on està la cova de l'Escala.

És un gran abric, obert a 10 metres d'altura en el cingle. Té un ample d'uns 10 metres i en penetra uns 11.

En temps passats es va fabricar pólvora en ella. Al més fondo de la cavitat hi ha les piquetes on es treballaven els materials, totes fetes en les masses de formació.

S'ha fet ús d'ella com a sester.

23. Cova del mas de les Solanilles (Xodos)

A espatles del mas, no massa lluny. Balma orientada al nord-est, amb un llarg de 10 metres i una profunditat, entre visera i fons, de 4,50 metres. L'altura és d'uns 5 a 6 metres.

Té un pouet de pedra i obra, en el centre i contra la roca del fons, on es recull l'aigua que ix per una fractura menuda. Abans hi havia un gamellonet on abeuraven els bestiaris. Hi ha despulles de tanca ramadera.

24. Avenc del morral Blanc (Vistabella)

En les vessants orientals del morral Blanc, al peu de les riscles avallares.

Accés per una gatera inclinada, sota els riscles, que s'eixampla i dona sobre un pou ample, tot obert sobre fractures. El pou té uns 20 metres de caiguda, amb un gran replà a cinc metres del fons. La profunditat total és d'uns 25 metres.

25. Cova Negra (Xodos)

Molt propera a la població, sobre la vorera dreta del barranc de la Font.

És un gran abric encarat al nord, obert en el cingle però d'accés lateral fàcil. Té un gran replà en la boca, amb un bloc característic en la vora de la cingla. L'ample de la boca és d'11 metres i 11 també en la penetració sota la roca. La visera encara ix sobre un metre més a la vora de la cingla.

L'origen del topònim eés el fumet de sostre i parets.

A primers d'aquest segle es va fabricar pólvora en ella, fina per a caça i grossa per a barrinar. D'aquesta activitat hi ha un parell de piquetes treballades en la roca. El foraster que feia la pólvora va treballar també a la cova del mas de Barranc, més amagada.

26. Ojal Negro (Vilaformosa)

Sobre la vora esquerra del barranc de l'Acebar, per enfront de Maluendes.

Entrada en laminador, entre dos plans d'estratificació. Després profunditza en gatera, amb el sòl ocupat per barreres estalagmítiques. La boca, orientada al nord, té 9 metres d'ample per 1 d'alt. Interiorment es redueix i té sobre 0,50 metres d'altura. Penetra uns 30 metres en gatera erosionada sobre una fractura. Talla la seguida una volta sifonada, on augmenten lleugerament les dimensions de la cavitat.

És una forma temporal d'emissió, que entra en activitat sovint. Molt proper i a nivell inferior està l'ojal del Tollagar, que pot tindre relació amb l'ojal Negro, que segurament s'activa en *trop-plein* quan el Tollagar no dona prou eixida a les aigües.

27. Avenc de l'Ombria (Xodos)

Obert quasi en l'extrem septentrional d'un cingle inclinat, sobre el camí de Lluçena, prop de la roca de l'Estret.

Cavitat formada per dos pous contigus, amb possibles seguides per gateres molt estretes. El primer pou, d'uns 6 metres, és ample, i el segon, d'uns 12, molt regular ;

de secció més reduïda. Aquest té, a mode de brocal, part del pany roquer que el separava del d'entrada.

El sòl del pou d'entrada està obstruït per blocs i còdols, en gran part de l'últim derrocament, entre 1969 i 1972.

Hi ha qui situa en aquest avenc les següents contalles, que generalment es contenen del mític avenc de Penyagolosa:

1. Uns pastors van despenjar pel buit de l'avenc una corda amb un soc lligat. Al traure'l pesava més i quan va arribar a dalt en ell anava un gall, que va cantar. Esglaiats ho van deixar tot i van fugir d'allí.

2. Uns altres van veure un ase molt sequerut pels voltants de l'avenc. Per a comprovar si tenia força i els sostindria, li van pujar i aleshores va moure a tot córrer cap a la cavitat i es va llançar dins, però els pastors es van deixar caure a temps i es van salvar.

28. Avenc de Penyagolosa (Vistabella-Xodos)

No està localitzat. Hi ha qui el situa pel mateix cim i altres pels voltants del Portellàs. L'única informació prou fiable diu que és un forat d'un pam de diàmetre.

D'existir l'avenc els brams i fums que diuen que ixen d'ell serien els sorolls i bafs produïts per la barocirculació, en les baixades de pressió degudes al mal temps.

L'avenc és molt conegut per terres de l'Alcalatén i l'Alt Maestrat. A més de les històries que d'ell es contenen, també es diu això que senyala els canvis de temps amb fums i brams.

A més de les contalles de l'ase i el gall, que també es contenen de l'avenc de l'Ombria, la gent conta aquesta altra: en una nit tempestuosa, de fred, passava un caminant per aquell tossal. Com que va veure una foguera i un home assegut contra ella, es va acostar i mentre xarraven i s'escalfava es va adonar que a l'altre, per sota la capa, li guaitaven una mena de potes. Esglaiat es va aclamar a Sant Joan i llavors, fent un tro, l'altre, que era el diable, va desaparèixer amb la foguera per la boca de l'avenc.

29. Coveta del Portellàs (Xodos)

Al peu d'un tallat en la part oriental del Portellàs. Balma de poca profunditat, de visera poc ixent, orientada al sud-oest. Té un llarg de 18,50 metres i un cobriment màxim de 3,20.

Bivac la nit abans de l'escalada de la «Via directa», en agost de 1961. Té indicis d'una paret de pedra seca, despulles d'un assestador.

30. Cueva del Sastre - Cova Plana (El Castell de Vilamalefa)

Contra la senda que puja des del pla de la Creu al mas del Bosco, per la solana de Penyagolosa, poc després de passar el mas del Collado.

Balma orientada al sud-est, llarga de més de 50 metres i un ixent d'uns 5 metres. Té un parell de tanques ramaderes. Seria una antiga mallada utilitzada com a ses-ter en els darrers anys, abans del despoblament total de l'actualitat.

31. Cova de les Solanilles (Xodos)

Es veu amuntera sobre les Solanilles, entre la roca de l'Àliga i el Cabeço.

Gran abric amb la boca orientada a l'est. Té 15 metres d'ample i una penetració màxima de 8,50 metres. La visera, alta, a uns 10 metres.

Té una tanca ramadera de pedra seca, gran i ben conservada, amb la portera en la part meridional.

32. Cova de la Teixera (Vistabella)

Sobre la vora dreta del barranc de la Teixera. És més coneguda per roca de la Teixera.

Enorme balma de visera molt alta i poc ixent, orientada al sud. El sòl és una cingleta allargada i inclinada, de 40 metres de llarga.

33. Ojal del Tollagar (Vilaformosa)

En la mateixa vora esquerra del barranc del Acebar, endret de Maluendes.

Surgència prou important, que pot estar relacionada amb el proper ojal Negro, surgència temporal que s'activa sovint en *trop-plein*, quan l'ojal del Tollagar no dona prou eixida a les aigües. En juny de 1973 les aigües de l'ojal arribaven a unir-se amb les del Carbo, la surgència més important de Penyagolosa.

34. Els Ullals (Vistabella)

En la riba esquerra del barranc de l'Avellanar, més avall del forat de l'Aigua. D'ells n'hi ha un penetrable en l'actualitat, per desobstrucció, al cap d'amunt d'un regall pedregós.

Aquest té un accés d'1,20 metres per 0,70, amb una seguida en galerieta descendent i pouet amb un pas estret. Després, amb un canvi de direcció, augmenten considerablement les dimensions. El recorregut total és de 197 metres, amb un desnivell de -16.

Els Ullals són unes surgències temporals que, amb el proper forat de l'Aigua, són les úniques conegudes en l'interior de la conca hidrogeològica de Penyagolosa, drenada pels barrancs de la Teixera, de la Pregunta i de l'Avellanar, que originen la rambla de Sant Joan, després del Pla. Les aigües d'escorrentia, quan les pluges són importants, circulen per la Rambla cap a l'extrem septentrional del Pla, on s'entollen en la bassa del Quinyó, depressió sense eixida superficial. A poc a poc les aigües des-

apareixen pels Engolidors, sumidors que s'obren en la bassa, per a reparèixer en els Ullals, formes d'emissió temporals contra la riba dreta del riu de Montlleó. Ensem també s'activen un grapat de surgències temporals que marginen el massís de Penyagolosa, com són els Ullals, els ullals de les Jordanes, l'Ullal, els ullals del barranc de la Pedra, l'ojal Negro, els ullals dels tolls de la Foresa, etc.

L'ullal penetrable fou desobstruït en 3 de novembre de 1984 per membres de SEOC, que, a més, van completar exploració i topografia en visites posteriors. En 11 de novembre de 1984 per la boca desobstruïda eixia un bon corrent d'aigua.

Son esmentats en el *Llibre de la Setena de Culla*, en 1597: «... quant foren als forcallats dels ullals trobaren una fita vella a més avant als ullals en la heretat del glorios st. joan trobaren una fita vella y a l'altra part endret de aquella ne trobaren altra de fita vella E més avant Posaren una fita nova endret dels mateyxos ullals y a la part de st. joan per esser terra inculta no n'i posaren...».

35. Cueva de la Vaca (Vilafermosa)

Contra la senda de Vilafermosa, després de passar el mas de los Juanes, en el mateix llit del barranc de los Zapos.

Enorme bloc acavallat amb tanca de pedra i terra per la part sud-est. La boca d'accés mira al sud i en té una altra menuda per la part de la senda. L'espai cobert és aproximadament triangular. Té 9 metres de llarg per 8,50 metres des del fons a la vora de la visera.

Les construccions, encara que poques, fan pensar que s'ha utilitzat alguna vegada com a una dependència més del proper mas de los Juanes.

36 Cova del Valentí (Xodos)

És un abric en la solana de la mola de Marinet, en una cingla sobre la roca de l'Escala.

Té la boca orientada al sud-oest, amb un ample de 6,50 metres i una penetració sota la roca de 10 metres.

Té una bona tanca ramadera ben feta i conservada, i alguna despulla més.